

BF

ABF

ANTIETK

dertiende jaargang no. 7 / losse nummers f 6,25

Een tinnen schotel uit het bezit van Thierry de Grace,

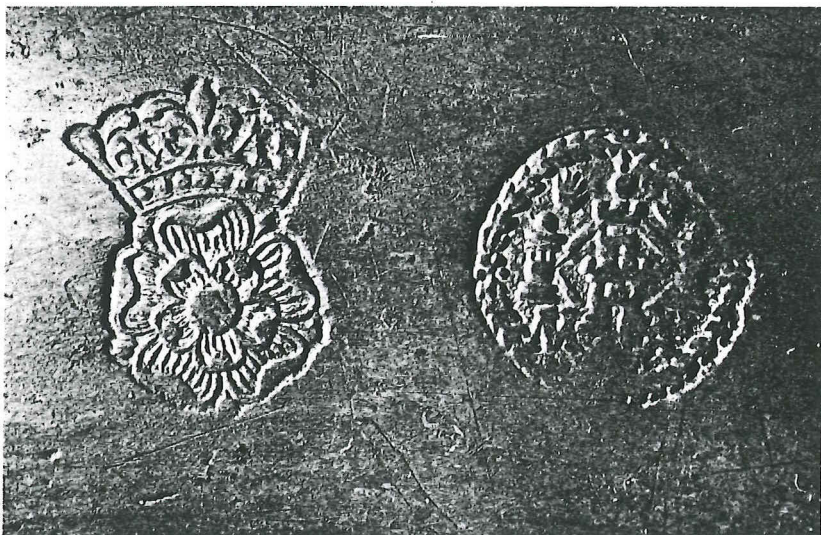
hulpbisschop van Luik (1628-36)

F. VAN MOLLE

HET NOORDBRABANTS MUSEUM te 's-Hertogenbosch verwierf door het legaat van de Bossche verzamelaar Karel Azijnman, die in 1936 overleed, een interessante collectie koper- en tinwerk. Hieronder bevindt zich een ronde tinnen schotel met een opvallend, gegraveerd decor (afb. 3). De schotel benadert met zijn relatief brede boord en licht bolstaand plat het type van de kardinaalsschotels. Deze worden zo genoemd omdat zij met hun brede boord en meestal gewelfd middenplat aan de vorm van een omgekeerde kardinaalshoed doen denken. Hoewel ook kleine schotels van dit type bekend zijn, hebben de meeste kardinaalsschotels een grote diameter, die uitzonderlijk wel eens 50 cm bereikt. Het exemplaar uit de verzameling Azijnman heeft een doorsnede van 34,4 cm. Zijn licht gebogen boord, die gedeeltelijk van het plat is losgekomen, is 5,7 cm breed. Zoals bij de kardinaalsschotels gebruikelijk was, werd ook hier de rand niet van een geprofileerd lijstje voorzien. De rand is nochtans de meest kwetsbare plaats van deze schotels en draagt, ter versterking, dan ook een verdikking onderaan.

Onder op de boord worden twee merken aange- troffen die het mogelijk maken deze schotel aan een Antwerps tinnegieter toe te schrijven (afb. 1).

Afb. 1. Antwerps keurmerk en roosmerk van M. Adriaenssens (+1642), (macro 2 ×).

In het ronde merk herkent men, omgeven door een lauwerkrans met op regelmatige afstanden vier rozetjes, de Antwerpse burcht met twee handjes; onderaan de burcht kan men nog de letters M en A onderscheiden. Dezelfde letters, blijkbaar de initialen van de tinnegieter, zijn duidelijker leesbaar in het tweede merk, een groot roosmerk, dat tin van de allerbeste kwaliteit aanduidde. De roos is getopt met een kroon, waarin tussen de lielevormige fleurons de letters M en A opgenomen zijn. Deze initialen kunnen toegeschreven worden aan Michiel Adriaenssens. Van 1607-08 tot 1631-32 maakte hij, als tinnegieter, tot achtmaal toe deel uit van het bestuur van het hoofdambacht der meerseniers, waaronder de Antwerpse tinnegieters ressorteerden¹. Hij stierf op 8 januari 1642 en werd in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal begraven. Zijn grafzerk lag er in de tweede zuidelijke zijbeuk en vermeldde tevens het overlijden van zijn vrouw, Maria Ryc-kaert, op 15 augustus 1625. Boven het grafschrift, waarin Adriaenssens uitdrukkelijk 'tinnegieter' genoemd wordt, bevond zich op de zerk een roos, bovenaan geflankeerd door de initialen M en A waartussen een gestileerde lelie oprees². De gelijkenis van het beschreven roosmerk met dit embleem, blijkbaar bedoeld als een wapen of huis-merk, wettigt de toekenning ervan aan tinnegieter Adriaenssens.

Benevens deze twee tinmerken draagt de schotel ook nog een eigendomsmerk, dat op de boven- kant van de boord werd aangebracht en de vorm heeft van een ovaal heraldisch zegel (afb. 2). Het schild vertoont een klimmende leeuw en een vrij- kwartier met lielebloem en is overtopt met een bis- chopshoed, die aan iedere zijde zes kwasten draagt. Het randschrift, omgeven door een parel- lijstje, luidt: S·THEOD·D·G·EPS·DIONI- SIEN·SVFFRAG·LEOD· Het gaat dus om het wapenzegel van Theodoricus, bisschop van Dio- nysias en suffragaan of hulpbisschop van Luik. Zegelstempels, waarvan de matrijs meestal in messing was gesneden, werden niet uitsluitend ge- bezigd voor het zegelen van documenten maar konden ook wel eens als eigendomsmerk gebruikt worden. Zo werden zij onder meer op lederen

boekbanden ingestempeld. Zij werden nochtans zelden op tinwerk geslagen. Om tin te merken gaf men de voorkeur aan ijzeren stempels, die harder waren en derhalve meer weerstand boden. Bisschop Theodoricus achtte dit blijkbaar overbodig en liet, om het tegen ontvreemding te beveiligen, zijn tinnen huisraad met zijn zegelstempel merken.

Bedoelde Luikse hulpbisschop was Theodoricus of Thierry de Grace. Hij werd geboren te Grâce bij Luik en studeerde in het begin van de zeventiende eeuw aan de Leuvense universiteit. Hij behaalde er het licentiaat in de theologie en bewam een leeropdracht in de wijsbegeerte aan de pedagogie De Lelie, waar hij zelf als student verbleven had³. In 1616 werd hij aangesteld tot professor in de theologie aan het Seminarie te Luik waarvan hij in 1624 president werd. Na het overlijden van de Luikse hulpbisschop E. Strecheus in 1628, stelde de toenmalige prinsbisschop, Ferdinandus van Beieren, Thierry de Grace als diens opvolger voor. Hierop bewam de Grace, die inmiddels kanunnik van de Sint-Lambertuskathedraal geworden was, op 11 december 1628 zijn pauselijke benoeming tot titelvoerend bisschop

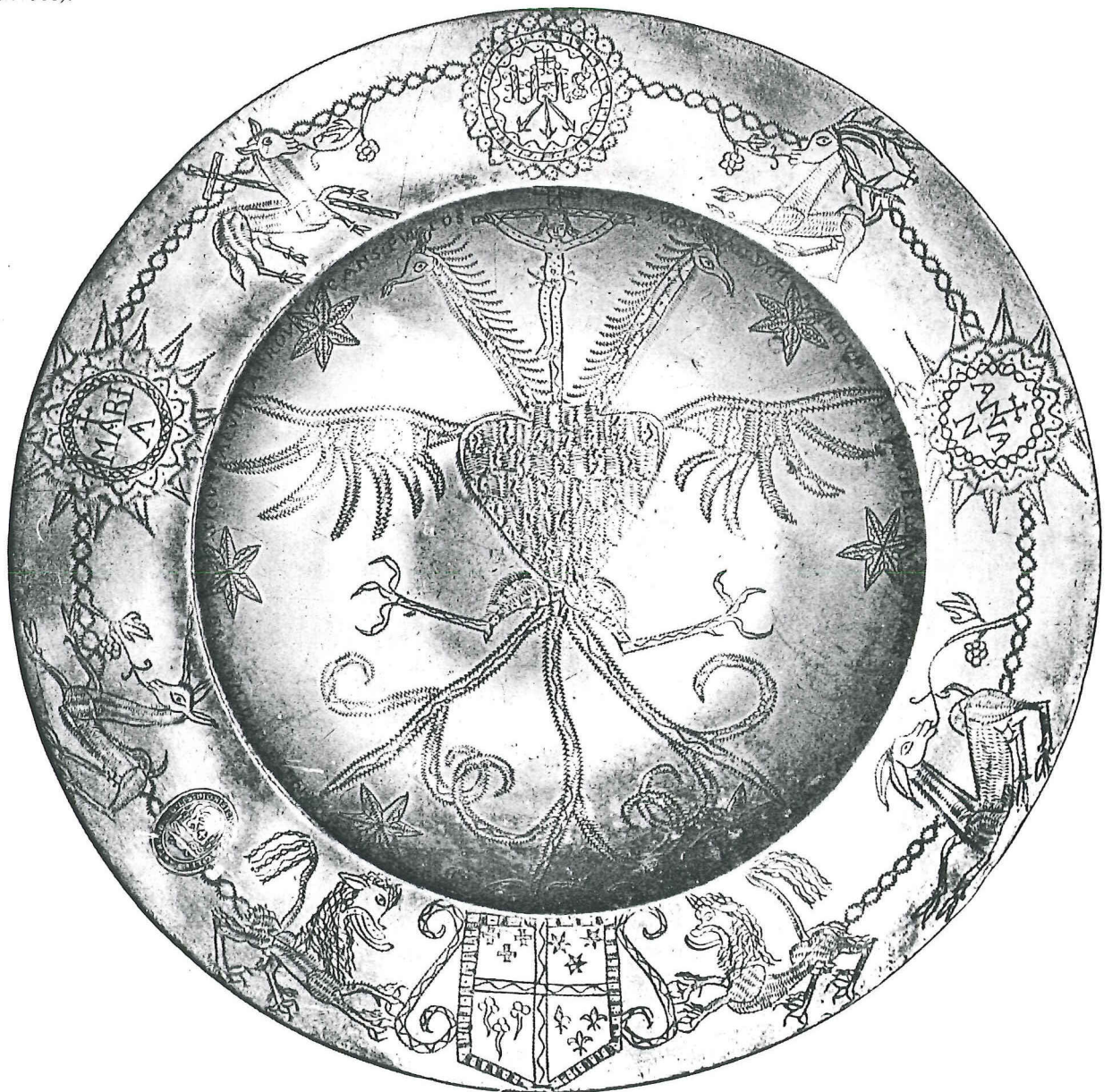
van Dionysias, een vroegchristelijke bisschopszetel in Arabia (thans Es Suweida in het zuiden van Syrië). Zijn voorganger had dezelfde titel gevoerd en de drie hulpbisschoppen, die hem zouden opvolgen, droegen eveneens de titel van bisschop van Dionysias. De nieuwe suffragaan voerde in zijn wapen een klimmende leeuw van zilver op een veld van keel en een vrijkwartier van zilver met lelie van keel. Hij kende slechts een korte loopbaan en overleed op 4 augustus 1636. Op zijn grafzerk werd hij in bisschoppelijk ornaat en met zijn wapen afgebeeld. De zerk, die zich op zijn grafstede in de kerk van het Seminarie te Luik bevond, is echter verloren gegaan⁴.

Uit het huisraad van Thierry de Grace kon tot nog toe alleen de tinnen schotel achterhaald worden die nog tijdens het leven van tinnegieter Adriaenssens in Luik terecht kwam. Toen deze schotel in het bezit van de Luikse suffragaan was, droeg hij nog geen gegraveerd décor. Pas nadien werd met de burijn op de boord en in het plat een versiering uitgestoken in zigzagsteek, ook trembleer- of dribbelsteek genoemd. Over de boord loopt een gevlochten ketting, die drie ronde medaillons en een wapenschild verbindt. Twee medaillons, omgeven met een stralenkrans, dragen respectievelijk de bekruste namen van MARIA en ANNA. In het derde medaillon werd het Christusmonogram IHS gegraveerd, bekrond met een kruisje en met drie nagels eronder. Tussen deze medaillons en het wapenschild, dat door twee leeuwen wordt gehouden, is telkens een dier voorgesteld. Op het eerste gezicht lijkt het een hinde te zijn die een bloemstengel in de bek houdt. Bij nader toezien echter dragen de twee dieren, die het Christusmonogram flankeren, respectievelijk een kruis en een gewei met kruis tussen de horens, zodat zij moeten beschouwd worden als het Lam Gods en als het hert in wiens gewei de Gekruisigde aan de heilige Hubertus verscheen. Het dier naast het Mariamedaillon draagt één lange, rechte hoorn op het voorhoofd en stelt de fabelachtige eenhoorn voor, zinnebeeld van de kuisheid. Deze symbolische dieren lichten dus zinvol de medaillons toe waarbij zij geplaatst werden.

Afb. 2. Zegelstempel van hulpbisschop Th. de Grace (†1636), (macro 2 x).

Afb. 3. Schotel (tin, diam. 34,4
cm), Antwerpen, Michiel
Adriaenssens (+1642).
's-Hertogenbosch, Noordbrabants
Museum (inv. 9311).

De graveur stak in het plat van de schotel een tweekoppige adelaar met gespreide vleugels en driedelige staart. Tussen de beide koppen van het dier bracht hij een kruisbeeld aan. In de welving van het plat naar de boord toe bevinden zich zes sterren en daartussen een Latijns en een Frans opschrift. Het eerste luidt: SICVT ACVILA PROVOCANS PVLLOS SVOS AD VOLANDVM ET SVPE(R) EOS VOLITANS. Deze tekst komt woordelijk voor in het vijfde boek van Mozes (Deuteronomium, 31, 11). Hier wordt de Heer vergeleken met de arend, die, wanneer hij zijn jongen leert vliegen, boven hen zweeft en er zijn vleugels over uitspreidt . . . De arend bekleedde eveneens een belangrijke plaats in de middeleeuwse dierensymboliek zoals deze, uitgaande van de aloude *Physiologus*, zich voornamelijk in de *Bestiaria* ontwikkelde. De passage uit Mozes werd echter niet uit het oog verloren. Zij kreeg in de twaalfde eeuw de bijzondere aandacht van Honorius van Autun die haar ook verder uitwerkte. Wanneer de arend, die van alle vogels het hoogst vliegt en de enige is die in het felle zonnelicht kan blikken, zijn jongen leert vliegen, dan spreidt hij eerst zijn vlerken over hen uit en voert ze daarna op zijn vlerken mee. Zo heeft ook Christus, die hoger dan alle heiligen opsteeg in de hemel waar de Vader Hem aan zijn rechterhand plaatste, de armen van het kruis over ons gespreid, ons beschermd, op zijn schouders getild en zoals het verdoolde schaap naar de kudde teruggebracht ⁵. Dit betoog van Honorius van Autun is allicht niet vreemd aan de combinatie van de arend met het kruisbeeld zoals zij, verduidelijkt door de begeleidende tekst, op de schotel in beeld werd gebracht. Het crucifix is er als het ware in het lijf van de vogel geplant dat de vorm heeft van een hart. De arend werd namelijk ook als zinnebeeld van Gods liefde beschouwd. Het is bovendien niet toevallig, dat Honorius de vergelijking van de arend met de gekruisigde Zaligmaker verwerkte in zijn preek ter gelegenheid van Hemelvaartsdag. De vlucht van de arend naar de zon gold immers als symbool van Christus' hemelvaart, zoals Honorius het overigens zelf verklaarde. De kruisdragende adelaar verzinnebeeldt met zijn gespreide vleugels derhalve Christus, die door

zijn Kruis de gelovigen tot het hemelse heil opvoert.

Tussen de sterren, waarmede wellicht de hemel bedoeld is, werd nog een tweede, Franstalig opschrift aangebracht: LES ARM. D. M. PIERRE BALTAZAR SC. Hiermede wordt verwezen naar het wapen op de boord dat dus aan een zekere Pierre Baltazar moet toegekend worden. Het wapen is gevierendeeld, 1. met drie kruisjes, 2. met drie zespuntige sterren, 3. met drie gesteelde klaverblaadjes, 4. met drie lelies. De identiteit van deze Baltazar, die de schotel na Thierry de Grace in zijn bezit kreeg, kon nog niet vastgesteld worden. Hij was het nochtans die, vermoedelijk nog in de zeventiende eeuw, de versiering liet aanbrenge en blijkbaar ook de thematiek aan de graveur voorhield. De christelijke symboliek van dit décor laat in ieder geval toe Baltazar in een kerkelijk milieu te situeren en mogelijk zelfs in het Luikse. Niet alleen de voorstelling van het hert van Sint-Hubertus, de eerste bisschop van Luik, maar vooral de adelaar met twee koppen lijkt in deze richting te wijzen. De tweekoppige adelaar werd te Luik immers in ere gehouden als embleem van het Heilig Roomse Rijk, waartoe het prinsbisdom behoorde.

Het graveerwerk, bijzonder interessant om zijn religieuze symboliek die nog in de middeleeuwen wortelt, tast in zijn overdaad nochtans het esthetisch voorkomen van deze vlot gevormde schotel aan. De graveur wist de burijn ook niet met de gewenste fijngevoeligheid te hanteren, - waartoe het tin zich overigens moeilijk leent, - zodat zijn werk te hard en te nadrukkelijk overkomt. De tekening doet ook onbeholpen aan, zelfs in de behandeling van de adelaar waarin duidelijk naar een decoratief effect gestreefd werd. De zin van deze versiering ontging allicht aan de Bossche tinkenner K. Azijnman. Het was denkkelijk zijn bedoeling zijn verzameling te verrijken met een stuk Antwerps tinwerk, dat een ongewoon décor en bovendien een paar wapenschilden draagt. De schotel kwam aan het daglicht, toen de rijke verzameling van majoor Lambert, die zijn collectie slechts aan enkele zeldzame vrienden toonde, in 1926 te Ou-

denaarde geveild werd ⁶. Hij werd op de veiling voor 800 fr toegewezen. Het is niet bekend of Azijnman hem op de veiling zelf aankocht of hem nadien van een andere koper kon verkrijgen. Tien jaar nadat hij geveild werd en drie eeuwen na de dood van Thierry de Grace, tot wiens huisraad hij eens behoorde, belandde de schotel ten slotte, dank zij het legaat van een Bosschenaar, in het Noordbrabants Museum ⁷.

Foto's:
Seminarie Artes Minores
K. U. Leuven

NOTEN

¹ Edm. Geudens, *Het hoofdambacht der meerseniers. Liefdadigheid*, Antwerpen, 1904, p. 125, 127, 129, 130 en 131.

² *Verzameling der graf- en gedenkschriften van de provincie Antwerpen. Arrondissement Antwerpen*, I, Antwerpen. *Cathedrale kerk*, Antwerpen, 1856, p. 226.

³ Vooraleer tot een andere faculteit toegelaten te worden, moesten de studenten eerst het magisterium in de Faculteit van de Artes behalen. Deze Artesstudenten verbleven in één van de vier pedagogieën waar zij ook het belangrijkste deel van hun colleges volgden.

⁴ Over Thierry de Grace zie vooral: U. Berlière, *Les évêques auxiliaires de Liège*, Brugge-Parijs, 1919, p. 110-112; J. de Theux de Montjardin, *Le chapitre de Saint Lambert à Liège*, 4, Brussel, 1872, p. 264 en pl. 22; S. P. Ernst, *Tableau historique et chronologique des suffragans ou co-évêques de Liège*, Luik, 1806, p. 206-208; P. Gauchat, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, 4, Munster, 1935, p. 175; E. Reusens, *Documents relatifs à l'histoire de l'Université de Louvain (1425-1797). Collèges et pédagogies*, in *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, 2, 4, 1886, p. 375.

⁵ Honorius Augustodunensis, *Speculum ecclesiae*, in *Patrologia latina*, ed. J. P. Migne, 172, Parijs, 1854, kol. 958. Zie ook E. Mâle, *L'art chrétien du XIIIe siècle en France*, 9de uitg., Parijs, 1958, p. 41; J. J. M. Timmers, *Christelijke symboliek en iconografie*, 3de uitg., Haarlem, 1978, nrs. 70, 99, 228 en 567. Over de arendsymboliek zie onder andere H. Kallenbach, art. *Adler*, in *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, 1, Stuttgart, 1937, kol. 172-178.

⁶ *Catalogue des collections du Major Lambert, d'Audenarde. Première vente*, Oudenaarde, 21-24 september 1926, p. 66, nr. 395: 'Plat gravé aux armes de M. Pierre Balthazar, de Liège; les monogrammes de sainte Anne, de Marie et du Christ et frappé sur le marli, les armes de Théodore Deï Grac. E. P. S. Dionizien. Suffrage Léod. Rare. Etain. XVIIIe siècle'.

⁷ Sindsdien werd de schotel slechts eenmaal tentoongesteld: *Tin. Oud gerei, modern sieraad*, Brussel, 1975, nr. 48. Vermits Azijnman de schotel ten vroegste in 1926 kon aankopen, kon hij hem niet opnemen in zijn *Catalogus van de tentoonstelling van oude tinnen voorwerpen in het Museum van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te 's-Hertogenbosch*, 's-Hertogenbosch, 1925.